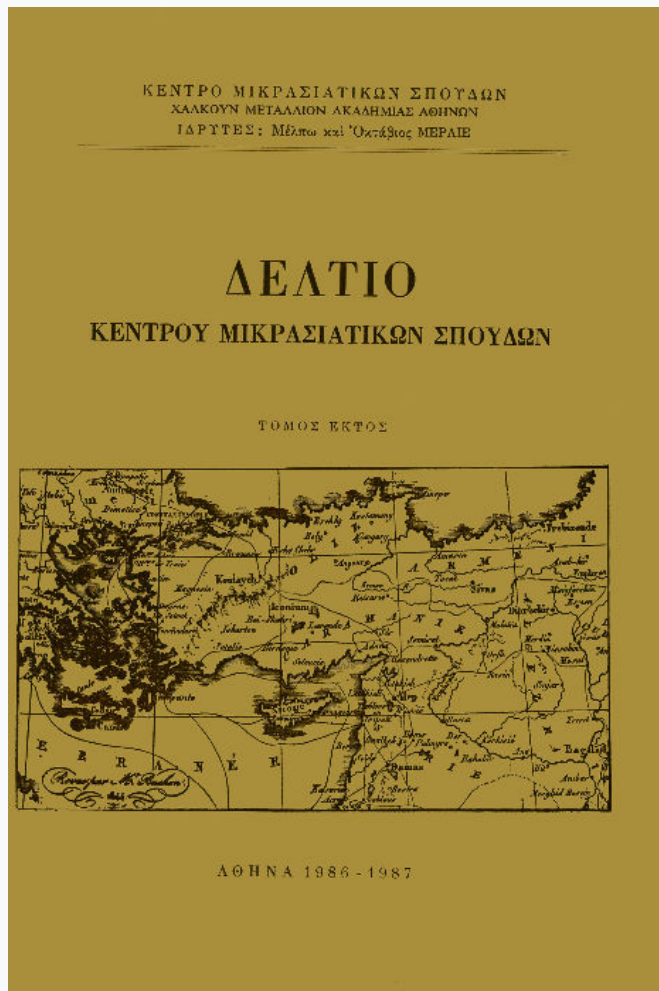

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 6 (1986)

Παρουσία Τηλίων στη Μικρά Ασία: Φιλόπρωχη αδελφότητα Ναζλίου

Χάρης Μιχ. Κουτελάκης

doi: [10.12681/deltiokms.113](https://doi.org/10.12681/deltiokms.113)

Copyright © 2015, Χάρης Μιχ. Κουτελάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουτελάκης Χ. Μ. (1986). Παρουσία Τηλίων στη Μικρά Ασία: Φιλόπρωχη αδελφότητα Ναζλίου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 6, 269–285. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.113>

ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΗΛΙΩΝ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
ΦΙΛΟΠΤΩΧΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΝΑΖΛΙΟΥ

Οί έρευνες τών τελευταίων έτών τών Δωδεκανησίων ιστορικών και ιστοριοδιφών φέρνουν στο φώς τής δημοσιότητας όλο και περισσότερα στοιχεία για τήν παρουσία τών Δωδεκανησίων στόν Μικρασιατικό χώρο. Είμαι πλέον γνωστό ότι όχι μόνο διεκινούντο από πόλη σέ πόλη (Σμύρνη, Έφεσο, Φώκαια κ.ά.) κατά τακτά χρονικά διαστήματα, αλλά οί κάτοικοι όρισμένων νησιών, όπως οί Καλύμνιοι¹, οί Καστελλορίζιοι² και οί Συμιακοί³, είχαν δημιουργήσει παροικίες και ζωτικούς χώρους πού τούς θεωρούσαν αναπόσπαστο τμήμα τού νησιού τους. Ή Ή Αντίφελος, τό Καλαμάκι, ή Μάκρη κ.ά. είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Ή τουρκική κατοχή, πού ένοποίησε τόν Αίγαιακό χώρο με τά Μικρασιατικά παράλια, δημιούργησε τίς προϋποθέσεις, πού προϋπήρξαν και στην αρχαιότητα, ώστε τό έλληνικό νησιωτικό στοιχείο νά κινείται και νά δημιουργεί τώρα ελεύθερα, όπως και τότε.

Τά διασωθέντα άρχεία στο χώρο τής Δωδεκανήσου (μονής άγίου Ίωάννου Πάτμου, Ρόδου και τών άλλων νησιών) άποδεικνύουν χωρίς άμφισβητήσεις ότι οί Δωδεκανήσιοι, μετά τήν κατάληψη τών νησιών τους από τούς Τούρκους (1522), έμφανίζονται δυναμικά στόν Μικρασιατικό χώρο.

Οί λόγοι ήταν πάντοτε οί ίδιοι: Ή μικρή άπόσταση τών νησιών από τή μεγάλη στεριά, πού διευκόλυνε έξαιρετικά τή διακίνηση τών νησιωτών, τό έμπόριο, ή εξεύρεση περιστασιακής εργασίας, ή έποχιακή άπασχό-

1. Βλ.: *Καλύμνιακά Χρονικά*, 3 (1982), σ. 52, όπου τίθεται θέμα διεκδίκησης άποξημίωσης για τίς περιουσίες πού είχαν στη Μ. Άσία.

2. Ί. Μ. Χατζηφώτης, *Ό λαϊκός πολιτισμός τού Καστελλόριζου*, Άθήνα 1982, 119, και Ν.Β. Τωμαδάκης, «Ό άποικισμός Καραθίων εις Μικράσιαν και τό Άτίδινο», *Καραθιακά Μελέται*, 1 (1979), σ. 27-29.

3. Όλόκληρη ή περιοχή άπέναντι από τή Σύμη (Καστρί, Σταδιά, Καράμακα) αποτελούσε τή Συμαϊκή Περαία. Άκόμα και οί κάτοικοι τού χωριού Σιάννα τής Ρόδου είχαν παροικίες στο Βανδήρι, Άτίδινο και Πεντζίκι. Βλ.: Εϋθ. Διακογεωργίου, *Ήμερολόγιο Σιαννιτών Ρόδου*, 1985 (έκδοση τού συλλόγου τους).

ληση ἐργατικῶν χειρῶν, πού πλεόναζαν κυρίως στὰ μικρὰ καὶ ἄγονα νησιὰ, ἢ ἐλξη πού ἀσκοῦσαν τὰ μεγάλα κοσμοπολίτικα κέντρα, ἢ διοχέτευση τῶν προϊόντων τῆς Ἀνατολῆς στὰ μεγάλα λιμάνια τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ συγγενικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ δεσμοὶ τῶν νησιωτῶν μὲ τὴν βασιλεύουσα. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι, πέρα ἀπὸ κλιματολογικοὺς λόγους, στὸ σύνολό τους τὰ χωριὰ τῶν νησιῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ-ΝΑ. Αἰγαίου ἀντικρύζουν τίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας⁴.

Κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο ἱστορικό ἴστό, οἱ κάτοικοι τῆς Τήλου ἐμφανίζονται νὰ δροῦν στὴ Μ. Ἀσία, εἴτε ἀναζητώντας καλύτερη τύχη εἴτε ἐποχιακὰ, σύμφωνα μὲ τοὺς λόγους πού προαναφέρθηκαν. Ἡ προφορική παράδοση⁵ ἐντοπίζει τὸ χῶρο δράσης τους στὸ *Κερκεζέ*, *Ἀζιζιέ*, *Θείρα*, *Δένεζλι*, *Κουσάντασι*, *Ναζλί*, *Σταδιά* καὶ *Πετρούμι*⁶.

Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τοὺς κώδικες ἢ τὰ ἐγγραφα τὰ ὁποῖα κατόρθωσα νὰ συγκεντρώσω καὶ νὰ μελετήσω στὸ παρελθόν, παρ' ὅλο πὺ οἱ παρεχόμενες εἰδήσεις εἶναι φειδωλές⁷.

Γιὰ νὰ γίνει ἀντιληπτὴ ἡ αἰτία τῆς μετακίνησης καὶ τῆς παρουσίας τῶν *Τηλίων* στὴ Μ. Ἀσία, πρέπει ἀρχικὰ νὰ δοθεῖ μιὰ εἰκόνα τῆς *Τήλου* καὶ τῶν κοινωνικοοικονομικῶν δομῶν τῆς κοινωνίας τῆς. Δὲν θὰ ἐπιμείνω σὲ λεπτομέρειες, οἱ ὁποῖες εἶναι ἤδη γνωστὲς ἀπὸ ἄλλες δημοσιεύσεις⁸. Θεωρῶ ὅμως ἀπαραίτητο νὰ πῶ, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 1100 γιὰ τὴν περίοδο πὺ προτιθεμαὶ νὰ ἀσχοληθῶ ἐδῶ (1890-1922)⁹. Τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ ἦταν ἐγκατεστημένο σὲ δύο χωριὰ, τὸ *Μεγάλο* καὶ τὸ *Μικρὸ Χωριό*¹⁰, κτισμένα στίς κορυφὲς σχεδὸν δύο ὀρεινῶν ὄγκων, καὶ ἀπολάμβαναν τοὺς λιγοστοὺς καρποὺς τῆς ἄγονης γῆς τους (5000-7000 στρέμματα στὸ σύνολο τῶν 64.000 τ.μ. τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νησιοῦ)! Ἡ ἄνιση κατανομὴ τῆς εὐφορῆς γῆς σὲ σχέση μὲ τὰ δύο χωριὰ (5000 στρέμματα γιὰ τὸ Μεγάλο Χωριό, ἑκτασὶ πὺ καλύπτει ὁ

4. Ἐλένη Ἀρβελέρ-Γλύκατζη, *Ἡ Ἑλλάδα καὶ ὁ Μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς* - ὁμιλία τῆς στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς ΧΑΕ (6.10.1984).

5. Διήγηση τοῦ Νικ. Μορφωποῦ γιὰ τὸν διακο-Μιχαῆλ Μορφωπό. Βλ. τίς σημ. 6, 15.

6. Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 14-16 (ἀνέτυπο).

7. Τοῦ ἴδιου, *Ἄγιος Παντελεήμονας Τήλου*, Ἀθήνα 1985 (β' ἐκδοση), σ. 49, 66. Ἐπίσης, Παναγ. Σακελλαρίδης, *Οἱ Γυπαετοὶ καὶ ἄλλα διηγήματα*, Ἀθήνα 1985, σ. 109-122, 185.

8. Χάρης Κουτελάκης, «Ἐνας ἰδιότυπος τρόπος συναλλαγῆς στὴν Τήλο τὸν 19ο αἰῶνα», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, 10 (1984), σ. 325-337, καὶ στὰ ἰταλικά, στὸ *Actes du IIe colloque International d'Histoire*, Athènes 1985, σ. 335-345.

9. Στὸν ἴδιο, ὁ.π.

10. Τοῦ ἴδιου, *Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Τήλου*, Ἀθήνα 1982, σ. 66, 152.

Κάμπος, και 2000 για τὸ Μικρὸ Χωριό, ἔκταση πού καλύπτουν τὰ παραθαλάσσια τμήματα τῶν *Λειβαδιῶν* καὶ τῶν *Λεθρῶν*¹¹), ὑπῆρξε, γιὰ λόγους πού ἀκόμα ἐξετάζονται, καθοριστικὴ τῆς μετακίνησης ἰδίως τῶν κατοίκων τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ. Οἱ κάτοικοί του, κυρίως οἱ ἄνδρες¹², οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦσαν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ ξυλουργοῦ, σιδερεᾶ καὶ κτίστη, μετὰ τὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες στὸ νησί, πού διαρκοῦσαν ἀπὸ τοῦ ἁγίου Δημητρίου μέχρι τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐπαιρναν τὰ ἐργαλεῖα τους, καὶ μὲ βάρκες ἢ μὲ κάποιο καῖκι εὐκαιρίας πῆγαιναν ἀπέναντι, στὴ *Σταδιά*, κι ἀπὸ κεῖ στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά τῆς Μ. Ἀσίας¹³. Βεβαίως ἡ μετακίνηση αὐτὴ δὲν σημαίνει ὅτι γινόταν μαζικὰ καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ πάντως λείπουν καὶ οἱ γραπτὲς μαρτυρίες γιὰ ἐνδεχόμενη ὑπαρξὴ *Ἰσναφιῶν*, πράγμα πού θὰ δικαιολογοῦσε κατὰ τέτοιο¹⁴.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρ' ὅλο πού οἱ συγκεκριμένους εἰδήσεις γιὰ παρουσία Τηλίων στὴ Μ. Ἀσία εἶναι ἀρκετὰ πρόσφατες (τέλη 19ου αἰῶνα)¹⁵, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅχι μόνο ἀπὸ τοὺς λόγους πού μὲ γενικότητα προαναφέρθηκαν, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀπὸ τὴν «Ἀνατολίτικη» ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ χωριοῦ, ὅτι ἡ ἐτήσια μετακίνηση τῶν *Μικροχωριτῶν* ἦταν καθιερωμένη ἀπὸ πολὺ παλιά, ἴσως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰῶνα^{15α}.

11. Στὸν ἴδιο, ὁ.π., σ. 146-148.

12. Γιὰ τὶς γυναῖκες ὑπάρχουν εἰδήσεις ὅτι ξενιτεύονταν, κυρίως οἱ ὀρφανὲς καὶ οἱ ἀνύπανδρες, στὴ Σύμη καὶ τὴ Ρόδο, ὅπου ἐργάζονταν στὰ κτήματα ἢ σὲ πλουσιόσιπτα. Βλ.: Ἀμάντα Φωσκόλου - Χάρης Κουτελάκης, «Μία ἐπίσκεψη στὸ νησί Τήλος, παρουσίαση τοῦ ὁδοιπορικοῦ τοῦ Γερμανοῦ καθηγητῆ Fr. von Vincenz», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Θ' (1983), σ. 84.

13. Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 14. Πράγματι στὸ φάκελλο Ναζλίου, πού περιέχει συλλογὴ προφορικοῦ ὕλικου (Βλ. Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Ὑλικοῦ Προφορικῆς Παράδοσης, Καρία, φάκ. Ναζλί), ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τοὺς ἐπιβιώσαντες πληροφορητὲς ὅτι: ... τὰ σπίτια ἦταν μικρά. Εἶχε καὶ μὲ τρία καὶ μὲ δύο δωμάτια καὶ κουζίνα. Ἦταν χτισμένα μὲ πῆχες καὶ λάσπη. Τὰ ἔλεγαν *σατμάδες*. Τὰ σπίτια αὐτὰ τὰ ἔχτιζαν *γτίστες* Δωδεκανήσιοι ἢ καὶ Ἀνδριώτες....

14. Στὸν ἴδιο, ὁ.π., σημείωση 19α, καὶ Νικὸλ. Τωμαδάκης, «Ὁ ἀποικισμὸς Καρπαθίων εἰς Μικρασίαν», *Καρπαθιακαὶ Μελέται*, 1 (1979), σ. 27-29.

15. Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 15. Τοῦ ἴδιου, «Ἐνας ἰδιότυπος τρόπος συναλλαγῆς στὴν Τήλο τὸν 19ο αἰῶνα», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, 10 (1984), σ. 327. Ἐπίσης στὸ *Actes du IIe colloque International d'Histoire* (Athènes 18-25 Sept. 1983), vol. I, Athènes 1985, σ. 335 κ.έ. (ἐκδόση τοῦ Κ.Ν.Ε. τοῦ Ἑθν. Ἰδρ. Ἑρευνῶν).

15α. Χάρης Κουτελάκης, «Ἀλαγιῶτες-Κουντουριῶτες, ἀμοιβαῖοι ὑποτιμητικοὶ χαρακτηρισμοὶ τῶν κατοίκων τῆς Τήλου», *περιοδικὸ Ὀνόματα*, 13 (1988).

Έχοντας σὰν στήριγμα δυο-τρεῖς συμπατριῶτες πρωτοπόρους, συγγενεῖς τους ἢ φίλους¹⁶, οἱ ὑπόλοιποι κατάφεραν μὲ τὴν ἀλληλοβοήθεια νὰ δημιουργήσουν τὶς κατάλληλες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀπορρόφηση ὅλο καὶ περισσότερων ἐργατικῶν χερῶν. Στὸν 19ο αἰῶνα ἡ παρουσία τῶν Τηλίων στὴ Μ. Ἀσία εἶναι βεβαιωμένη ἀπὸ γραπτές πηγές στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά ποὺ σημείωσα στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας μου, ἰδιαίτερα δὲ ἀπὸ τὸ 1890 στὸ *Ναζλί*¹⁷. Φαίνεται ὅτι ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ἐγκατεστημένοι στὴ συνοικία πὺν ὀνομαζόταν *Ἑλληνας*, ὅπου ὑπῆρχε καὶ μιὰ ἐκκλησία ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Νικόλαο¹⁸. Ἡ παρουσία τους (ἄγνωστο ἂν οἱ ἀναφερόμενοι στὸ Κατάστιχο¹⁹ τῆς Ἀδελφότητάς τους ἀντιπροσω-

16. Στὸν ἴδιο, «Ἀναδρομή...», ὁ.π., σ, 15.

17. Τὸ *Ναζλί* ἦταν ἔδρα Καϊμακάμη καὶ ὑπαγόταν στὴ Μουτασεριφία τοῦ Ἀϊδινίου καὶ στὸν Βαλὴ τῆς Σμύρνης. Ἐκκλησιαστικὰ ὑπαγόταν στὸν Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, ποὺ εἶχε ἔδρα τὸ Ἀϊδίνι. Ὁ μητροπολίτης τὸ ἐπισκεπτόταν 10 φορές τὸν χρόνο. Χωριζόταν στὸ *Πάνω* καὶ στὸ *Κάτω Ναζλί*. Στὸ Πάνω κατοικοῦσαν οἱ Τούρκοι. Ὁ πληθυσμὸς του στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ἦταν 8000 χριστιανοὶ Ἕλληνες προερχόμενοι ἀπὸ τὴ Σπάρτα Πισιδίας, τὴ Μάκρη, Κύπρο, Κρήτη, Μακεδονία, Δωδεκάνησα, Ἡπείρο καὶ Ἀνδρό. Ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ λίγοι Ἀρμένιοι καὶ Ἑβραῖοι. Οἱ ὑπόλοιποι ἦταν Τούρκοι (10-12 χιλιάδες). Ὁλόκληρος ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς του αἰχμαλωτίστηκε τὸ 1919-1925 καὶ ὁδηγήθηκε στὴν Καισάρεια. Οἱ Τούρκοι ἀποκαλοῦσαν τὸ *Ναζλί Γκιοῦρ Ἰσμίρ*, ἴσως ἐξ αἰτίας τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν κατοίκων. Ἀνάμεσα στὰ δύο *Ναζλί*, ποὺ ἀπεῖχαν μιστὴ ὥρα, διερχόταν ὁ σιδηρόδρομος, ἐνῶ ἡ σύνδεση τῶν δύο μαχαλάδων γινόταν μ' ἓνα καλντερίμι, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχαν λαχανόκηποι καὶ τούρκικα νεκροταφεῖα. Ὁ ἑλληνικὸς μαχαλὰς ἀρχίζει ἀπὸ τὸν σταθμὸ τοῦ τρένου, διακοπτόταν ἀπὸ τὴν ἀγορὰ καὶ συνέχιζε. Ἀκολουθοῦσε ὁ ἐβραϊκὸς καὶ αὐτὸν ὁ ἀρμένικος. Κεντρικὸς δρόμος ἦταν ἐκεῖνος τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ σταθμοῦ, ὅπου ὑπῆρχαν καὶ καφενεῖα. Ἦταν κατασκευασμένος μὲ φυτεὺς πέτρες καὶ μ' ἓνα αὐλάκι στὴ μέση γιὰ τὴν ἀποχέτευση τῶν νερῶν. [Βλ.: Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Ὑλικὸ Προφορικῆς Παράδοσης, Καρία, Φάκ. *Ναζλί* (Κρ. 20). Πληροφορητὲς Παντελῆς Βάβουλας, Μαρία Εὐαγγέλου, Εὐθ. Μιχαηλίδης]. Ἐπίσης ἐδῶ τὴ φωτογραφία ἀπὸ τὸ Μεγάλο Χωριὸ (σελ. 276). Βλ. καὶ Gaston Deschamps, *Sur les Routes d'Asie*, Paris, σ. 248-250.

18. Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακὰ Χρονικά*, Ζ' (1979), ἀνάτυπο, σ. 16. Πράγματι, ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντες κατοίκους ποὺ στὰ 1930 ἔδωσαν σχετικὲς πληροφορίες, στὸ *Ναζλί* καὶ στὸ μαχαλὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρχε μιὰ μεγάλη ἐκκλησία στὰ 1919 μὲ δύο παπάδες, μὲ ξύλινο ὑψηλὸ καμπαναριό, ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιο Νικόλαο. Σχετικὰ ἀναφέρθηκε ὅτι: «... Ἡ ἐκκλησία βρισκόταν ἀνάμεσα στοὺς δύο μαχαλάδες. Εἰκόνες εἶχε βυζαντινοῦ τύπου. Ἐρχονταν καλόγεροι ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ ζωγράφιζαν. Στὴν αὐλὴ ἦταν σχολεῖο γιὰ ἀγῶρια. Ἦταν καὶ τὸ νεκροταφεῖο. Ὑστερα τὸ μετέφεραν κοντὰ στὸ τουρκοχωριὸ Γεργενί. Λεγόταν Ἅγιος Κωνσταντῖνος». Βλ.: Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Ὑλικὸ Προφορικῆς Παράδοσης, Καρία, Φάκ. *Ναζλί* (Κρ. 20).

19. Τὸ «Κατάστιχο» τῆς Ἀδελφότητάς τους γιὰ τὸ ἔτος 1893 ἀναφέρει 38 Τηλίους στίς 24 Ὀκτωβρίου. Τὸ «Κατάστιχο» τῆς Ἀδελφότητάς τῶν Τηλίων στὸ *Ναζλί* ἔχει διαστάσεις 18 x 28 cm., φύλλα καντριγιέ 51, ἀριθμημένα ἀπὸ τὸν γράφοντα (ἔχουν ἀποκοπεί βίαια 11 φύλλα μεταξὺ τοῦ 14ου καὶ τοῦ 15ου, τὰ ὁποῖα δὲν συμπεριλήφθηκαν στὴ συνολικὴ ἀρίθμηση).

πεύουν οίκογένειες ή μεμονωμένα άτομα), θετική καί σημαντική όπωσδήποτε, συνέβαλε στη σύμπληξη κάποιας άγαθοεργού 'Αδελφότητας'²⁰, ή όποία όργανώθηκε ούσιαστικά τό 1893.

Σκοπός της 'Αδελφότητας ήταν, καθώς φαίνεται από τό διασωθέν «Κατάστιχο», ή οικονομική ενίσχυση τών Τηλίων πού έφθαναν στο Ναζλί, έως ότου βρούν έργασία, καί ή χορήγηση χαμηλότοκων δανείων πρός τίς έκκλησίες, τίς κοινότητες καί τό μοναστήρι τοῦ νησιού τους²¹.

Ό έντοπισμός καί ή άνεύρεση τοῦ «Κατάστιχου» της 'Αδελφότητας τών Τηλίων στο Ναζλί μπορεί νά θεωρηθεί μεγάλη τύχη για τήν ιστορία της Τήλου καί τών κατοίκων της διασποράς, γιατί άποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών. 'Από τίς καταγραφές του, προτίθεμαι νά παρουσιάσω τίς αξιολογότερες, κατά χρονολογική σειρά.

Στο φ. 2, μέ χρονολογία «Ναζλίον τῇ 24ῃ 8τωβρίου 1893», δίδεται ή ταυτότητα της 'Αδελφότητας μέ τήν άκόλουθη χαρακτηριστική διατύπωση:

Κατάστηχον πρός ένθύμῃσιν τών ένταῦθα εύρισκομένων της Νήσου Τήλου προσφέρουν διά συνδρομῆς έκάστου, ποσού τι όπως χρειασθῇ εις 'Ιερους σκοπούς της Πατρίδος μας εις οἷας ώρίσουν οί φέροντες τὰ όνόματα ώς εξῆς.

'Ακολουθεῖ πίνακας 38 όνομάτων μέ τὰ αντίστοιχα ποσά σέ γρόσια καί είναι αξιοσημείωτο ότι ελάχιστοι από αὐτούς συνεισέφεραν ποσό χαμηλότερο τών 50 γροσίων.

ση), στάχωμα χάρτινο χονδρό μέ πάνινη ράχη καί ή κατάστασή του είναι καλή. Οί καταγραφές δέν άκολουθοῦν συνεχή χρονική σειρά. 'Η ύψηλότερη χρονολογία είναι τό 1893 καί ή χαμηλότερη τό 1921 (φ. 39).

20. 'Η παρουσία της έντοπίστηκε για πρώτη φορά από τόν γράφοντα (βλ. *Ιστορικό 'Αρχείο νήσου Τήλου*, 'Αθήνα 1979, Έγγραφο 147), καί πρίν έντοπιστεῖ τό «Κατάστιχο» έγινε κάποια εκτενέστερη άναφορά μέ βάση σκόρπιες γραπτές ειδήσεις. Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, «'Αναδρομή στη σωματειακή δράση τών Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 16, 37. 'Από τὰ όνόματα πού ήδη καταχωρίζονται τό 1893 στο Κατάστιχο, φαίνεται ότι ή 'Αδελφότητα ως ιδέα καί πράξη άνδρώθηκε στα χέρια τών *Μεγαλοχωριτών*. Αυτό δέν άποκλείει άσφαλώς τή μετακίνηση καί τή δράση *Μικροχωριτών*, άν δχι στο Ναζλί, τουλάχιστον στα άλλα μέρη της Μ. 'Ασίας πού σημειώσαμε. Οί προφορικές παραδόσεις, τὰ ήθη καί έθιμα, ή άρχιτεκτονική τοῦ χωριού είναι άψευδείς μάρτυρες της επίδρασης πού άσκούσε ή λεγόμενη «'Ανατολή».

21. Χάρης Κουτελάκης, *Άγιος Παντελεήμονας Τήλου*, 'Αθήνα 1985, σ. 48 (β' έκδοση).

ΧΑΡΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ

Ο πίνακας τών πρώτων μελῶν ἔχει ὡς ἑξῆς:

1.	Γρηγόριος Ἱεροδιάκονος	γρ.	120
2.	Ἰωάννης Μιχαλάντος	»	105
3.	Παντελῆς Α. Καμμᾶ	»	120
4.	Παντελῆς Γιαννακῆς	»	105
5.	Ἀντώνιος Τσουκαλάς	»	100
6.	Νικόλαος Μιχαλουδῆς	»	100
7.	Ἰωάννης Μανώλης	»	120
8.	Ἐμμανουήλ Δ. Νυκίτας	»	150
9.	Ἰωάννης Χ" Νισυρίου	»	100
10.	Νικόλαος Δ. Σταμάτη	»	100
11.	Σταμάτιος Α. Σπανός	»	100
12.	Σταμάτιος Ν. Χρηστοφορίδης	»	202,20
13.	Ἡλίας Π. Καμμᾶς	»	100
14.	Γεώργιος Χ" Γεωργίου	»	120
15.	Παντελῆς Τσουκαλάς	»	67,20
16.	Παντελῆς Σκεοφίλαξ	»	60
17.	Ἐμμανουήλ Α. Μανόλακας	»	22,20
18.	Παντελῆς Παπᾶ Γεωργίου	»	45
19.	Νικόλαος Ἰ. Μανηκατίδης	»	60
20.	Ἀντώνιος Βεργῆς	»	67,20
21.	Μιχαήλ Γιαννακῆς	»	80
22.	Νικόλαος Βεργῆς	»	60
23.	Νικόλαος Συριανός	»	60
24.	Δημήτριος Μ. Καμπούρης	»	45
25.	Πολυχρόνιος Γεωργίου	»	30
26.	Νικόλαος Γεωργ. Ἀτσιγκάνου	»	22,20
27.	Νικόλαος Δ. Γεωργίου	»	45
28.	Σταμάτιος Φραγκονίκολας	»	45
29.	Νικόλαος Μανόλακας	»	45
30.	Ἀναστάσιος Χ" Γεωργίου	»	22,20
31.	Νικόλαος Ἰωάννου Οἰκονόμου	»	22,20
32.	Παντελῆς Παπᾶ Μεθοδίου	»	30
33.	Ἰωάννης Μανικάτος	»	12
34.	Μιχαήλ Ἡ. Χ" Γεωργίου	»	45
35.	Γεώργιος Σακελλαρίδης	»	45
36.	Μιχαήλ Ν. Μακρῆς	»	90
37.	Παναγιώτης Γεωργιάδης	»	30
38.	Ἰωάννης Χαλκίτης	»	45

σύνολο

γρ. 2.739,20

Στο φ. 3 καταχωρίζονται, στις 20 Νοεμβρίου 1894, τριανταπέντε ονόματα, μεταξύ των οποίων νέα μέλη ο *Παντελής Χ. Μαγγαφά*, *Μιχάλης Ψιγογιός*, *Ἀντώνιος Ν. Καπνουδάκης*, *Νικόλαος Συργιανοῦ*, *Νικόλαος Στιακός* καὶ *Γεώργιος Γεωργιάδης*. Ὡστόσο τὸ ποσὸ πού συγκεντρώθηκε ἀνέρχεται μόνο σὲ 834,20 γρ.

Στο φ. 4, μὲ ἡμερομηνία «9βρίου 2 Ναζλῆ», καταχωρίζονται 34 μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δεκατέσσερα ἀναφέρονται γιὰ πρώτη φορά. Εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς:

Ἰωάννης Γ. Οἰκονόμου, *Νικόλαος Ι. Μανικατίδης*, *Ἀντώνιος Γ. Οἰκονόμου*, *Παντελής Ν. Λογοθέτου*, *Ἀντώνιος Γεωργαράς*, *Γεώργιος Ζαφείρης*, *Παντελής Ν. Τσουκαλάς*, *Μιχαὴλ Νοταρίου*, *Νικόλαος Δ.Γ. Οἰκονόμου*, *Μιχαὴλ Α. Χ' Γεωργίου*, *Παντελής Τσεσέμελης*, *Μιχ. Μανικάτος*, *Παντελής Φουντοῦκος* καὶ *Νικ. Μ. Γιαννακῆς*.

Εἶναι χαρακτηριστικό, σὲ σχέση μετὰ τὴν καταχώριση τῶν ποσῶν τοῦ 1893, ὅτι τώρα κανένα μέλος δὲν ἔχει συνεισφέρει περισσότερα ἀπὸ 22 γρ., ὅτι τὸ συνολικὸ ποσὸ μόλις πού ἔφθασε τὰ 627,10 γρ. καὶ ὅτι, παρὰ τὸν μεγάλον ἀριθμὸ τῶν νέων προσώπων, τὸ σύνολο τῶν καταχωρισμένων ὀνομάτων διαρκῶς ἐλαττώνεται.

Γιὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος, «1896 9βρίου 8» (φ. 5), τὸ σύνολο τῶν μελῶν πού κατέβαλαν τὴ συνδρομὴ τους ἀνέρχεται σὲ 37, τὸ ποσὸ πού συγκεντρώθηκε ἦταν 778,20 γρ. καί, σὲ σχέση μετὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, τώρα ἐμφανίζονται τρία νέα μέλη: *Νικόλαος Ἰ. Καμπούρης*, *Κων/νος Π. Σταματέλλος*, *Παναγιώτης Κατσιλλῆς*.

Στὴν καταγραφὴ τοῦ 1897, «Ἰαννουαρίου 20», ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν πού κατέβαλαν τὴ συνδρομὴ τους μειώθηκε στὰ 29, τὸ συνολικὸ ποσὸ ἀνῆλθε στὰ 616,20 γρ. καὶ τὰ νεοαναφερόμενα ὀνόματα εἶναι τῶν: *Ἀντώνιου Χ' Μιχάλη*, *Παντ. Καραγιόργη* καὶ *Νικόλ. Τσαντιρμᾶ* (φ. 7).

Τὸ 1898 ὁ «κατάλογος συνδρομῆς» περιλαμβάνει 39 μέλη μετὰ συνολικὸ ποσὸ 845,20 γρ. καὶ μὲ ἓνα μόνο νέο μέλος, τὸν *Μιχάλη Ν. Μακρῆ* (φ. 6^ν -7).

Τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ ἀριθμὸς τῶν συνδρομητῶν ἀνέρχεται σὲ 43 (φ. 7^ν). τὰ καταβληθέντα ποσὰ κυμαίνονται ἀπὸ 12 γρ. μέχρι καὶ 115, τὸ συνολικὸ ποσὸ πού συγκεντρώθηκε ἦταν 1.222 γρ. καὶ τὰ νέα πρόσωπα, σὲ σχέση μετὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, περισσότερα ἀπὸ πέντε, ἦτοι: ἀδελφοὶ *Ἀρβανιτόπουλοι*, ἀδελφοὶ *Καρταπάνη*, *Ἰωάννης Καρταπάνης*, *Γεώργιος Μαστρομυχάλης* καὶ *Φίλιππος παπα-Ἰωάννου*.

Στις 12 Νοεμβρίου τοῦ 1900 (φ. 8) ὁ ἀριθμὸς τῶν συνδρομητῶν ἔφθασε τοὺς 31, τὸ ποσὸ βάσης ἦταν 23 γρ. καὶ τὸ σύνολο ἀνῆλθε στὰ 782 γρ. Νέον μέλος ἦταν ὁ *Φίλιππος Ἰωάννου* (Νισύριος).

Ὁ Κωσταντῆς καὶ ἡ Μαρία Σταματέλλου.
(Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο Χ.Μ. Κουτελάκη).

Κατασκευὴ τοῦ Μεγάλου Χοχλακαριοῦ ἀπὸ τὸ γραφεῖο «Πρόνοια-
Ἔργασια».
(Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο Χ.Μ. Κουτελάκη).

Γιὰ τὸ ἔτος 1901 ὁ κατάλογος ἀναφέρει 27 μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρωτο-εμφανιζόμενος εἶναι ὁ *Νικόλαος Μ. Κωνσταντάκης*, ἐνῶ τὸ συνολικὸ ποσὸ ἀνῆλθε σὲ 657 γρ. (φ. 8^ν).

Τὸ 1902 μειώνεται ἀπότομα ὁ ἀριθμὸς τῶν συνδρομητῶν (12 μέλη) καὶ φυσικὰ τὸ σύνολο τῶν καταβολῶν (334 γρ.), φ. 9.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ, ὅτι ὁ ταμίας στὸ πᾶν τμῆμα τῆς σελίδας καταγράφει ὡς κεφάλαιο τῆς Ἐδελφότητος Ναζλίου γιὰ τὶς 30 9βρίου 1897, γρ. 5.834,20. Ὁ ἴδιος (Ἡλίας Π. Χ" Καμμᾶ) ἀναφέρει στὸ φ. 51 ὅτι τὸ πιδ πάνω ποσὸ παρέλαβε ἀπὸ τὸν προηγούμενο ταμία, τὸν Ἀντώνιο Βεργῆ.

Ἀπὸ τὸ 1902 κ.ἑ. καμμὶα καταχώριση συνδρομῶν δὲν ἀναφέρεται. Πιθανότατα αὐτὸ συμβαίνει (σύμφωνα μὲ ὅσα καταγράφονται στὰ ὑπόλοιπα φύλλα τοῦ Κατάστιχου) γιατί ἡ Ἐδελφότητα τῶν Τηλίων Ναζλίου ἀπέκτησε ἀντιπροσώπους στὸ νησί (Τήλος) στοὺς ὁποίους παραδόθηκε καὶ τὸ Κατάστιχο. Ἴσως ὁμως νὰ ὑπῆρξε κι ἄλλος λόγος, ποὺ ἀγνοῶ. Πάντως ἀπὸ τὸ 1904 ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐδελφότητος δανεῖζουν χρήματα στὴ Δημογεροντία τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ Τήλου (φ. 44^ν καὶ φ. 46^ν - 47). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι γιὰ τὰ ἔτη 1904 ἕως 1906 ἀντιπρόσωποι στὸ νησί ἦταν οἱ *Α. Βεργῆς, Π. Συριανὸς καὶ Μιχ. Χριστοφόρου*.

Στὶς διάσπαρτες σημειώσεις τοῦ Κατάστιχου τῆς Ἐδελφότητος κατορθώσαμε νὰ βροῦμε τὰ ὀνόματα ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς διατελέσαντες ταμίες. Στὸ φ. 51 ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1895 ὁ Ἀντώνιος Βεργῆς ἀντικατέστησε τὸν Ἀντώνιο Τσουκαλᾶ. Στὸ ἴδιο φύλλο καταχωρίζεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἡλίου Π. Χ" Καμμᾶ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος λίγο πρίν. Στὸ φ. 50^ν γιὰ τὸ ἔτος 1902 ὁ ταμίας Ἰωάννης Π. Καμμᾶ ἀντικατέστησε, ὅπως ἀναφέρεται, τὸν Παναγιώτη Γεωργιάδη.

Οἱ σημειώσεις τοῦ φ. 49^ν, ὅπου ἀναφέρεται ὡς ταμίας ὁ Νικόλαος Ἰ. Μανικατίδης (ἀντικαταστάτης τοῦ Ἰωάννη Π. Καμμᾶ), καλύπτουν τὸ χρονικὸ χάσμα ποὺ μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς καταγραφῆς τῶν συνδρομητῶν τοῦ 1902 καὶ τῆς ἐμφάνισης ἀντιπροσώπων τῆς Ἐδελφότητος στὴν Τήλο τὸ 1904. Βέβαια δὲν καταχωρίζονται πλέον συνδρομητὲς καὶ συνδρομὲς στὸ ἔτος 1903, ἀλλὰ ἡ καταγραφὴ τοῦ ταμία, ὅτι: *αὐθημερὸν ἐστάλησαν εἰς μὲν τὴν Δημογεροντίαν λίραι Τουρκίας εἴκοσι πέντε = ἀρ. 25, εἰς δὲ τὴν ἱερὰν Μορὴν Ἀγίου Παντελεήμονος τέσσερις χιλιάδες γρ = ἀριθμ. 4000*, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἐδελφότητα Τηλίων τοῦ Ναζλίου ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ἐκεῖ.

Τὸ ἔτος αὐτὸ (1903) τὸ συνολικὸ ποσὸ σὲ ρευστὸ ἀνερχόταν σὲ 6.937 γρ. καὶ σὲ ἀποδείξεις σὲ 8.649, δηλαδὴ τὸ κεφάλαιο τῆς Ἐδελφότητος ἀνερχόταν σὲ 15.586 γρ. (φ. 49^ν).

Φαίνεται ὅτι μετὰ τὸ 1902, ὅταν ἔγινε ἡ τελευταία ἀναλυτικὴ καταγραφὴ τῶν μελῶν καὶ τῶν συνδρομῶν τους (φ. 9), οἱ ἰθύνοντες τὴν Ἐδελφότητα ἀποφάσισαν νὰ καταστρώσει ὁ ταμίας τὰ χρεῖ τῶν διαφόρων

Ὁ Νικόλας Χριστοφόρου, παππούς τοῦ Νίκου Καμπούρη.
(Φωτογραφικό Ἀρχεῖο Χ.Μ. Κουτελάκη).

πρὸς τὴν φιλόπτωχο Ἀδελφότητα, εἴτε αὐτὰ ἐμφανίζονταν μὲ γραμμάτια, εἴτε μὲ ἀποδείξεις, εἴτε χωρὶς αὐτά. Ἐτσι τὰ ἐπόμενα φύλλα τοῦ Κατάστιχου (10-19, χωρὶς νὰ συμπεριλάβω ὅσα κάποιος ἢ κάποιοι βίαια ἀπέσπασαν στὸ παρελθόν²²) εἶναι γεμάτα ἀπὸ καταγραφὲς χρῶν.

Τὸ 1895, τὴν 1η Μαρτίου, ἡ Ἀδελφότητα δανεῖζει 776 γρ. στὸν Ἀντώνιο Βεργῇ καὶ τὸν Ἑμμ. Νικήτα γιὰ διάστημα 7 μηνῶν καὶ εἰσπράττει τόκο 64 γρ. Ἐπίσης δανεῖζει γιὰ τὸ ἴδιο ἔτος τοὺς Παντελῇ Γιαννακῇ καὶ Παντελῇ Τσεσεμελῇ μὲ 1.245 γρ., τοὺς Σταμάτιο Χριστοφόρου καὶ Ἑμμ. Νικήτα μὲ 1.800 γρ., καὶ πολλοὺς ἄλλους Τηλιακοὺς, μέλη τῆς, οἱ ὅποιοι υπογράφουν σχετικὰ γραμμάτια (φ. 10-19). Γενικά, ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν καταγραφῶν τοῦ ταμῖα στὰ προαναφερόμενα φύλλα τοῦ Κατάστιχου, φαίνεται ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ Τηλιακοί, τουλάχιστον μέχρι τὸ 1901, εἶχαν δανειστεῖ διάφορα ποσά. Ἀκόμα καὶ ὁ *ἱεροδιάκονος Γρηγόριος*²³ ἀναφέρεται τρεῖς φορὲς (1898, 1901 καὶ 1903) δανειζόμενος μαζί μὲ τοὺς Νικόλαο Οἰκονόμου καὶ Ἑμμ. Καρνασόπουλο (φ. 12, 24^v καὶ 17).

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ τόκοι κυμαίνονταν ἀπὸ 9 μέχρι καὶ 12%. Κατὰ τὸ 1903 πολλὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος εἶχαν ἐπιστρέψει ὀριστικά ἴσως στὴν Τήλο, κι αὐτὸ συμπεραίνεται ἀπὸ τὶς σημειώσεις τοῦ ταμῖα στὰ φ. 24-25, ὅπου, στὸ περιθώριο τῶν σελίδων, ἀπέναντι ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ὀφειλετῶν, σημειῶναι στερεότυπα *ἐστάλησαν εἰς Τήλον* (οἱ ἀποδείξεις χρῶν). Τοῦτο ἐξηγεῖ, ὥς ἓνα βαθμὸ, γιατί πλέον ἀπὸ τὸ 1904 ἡ Ἀδελφότητα ὀρίζει ἀντιπροσώπους τῆς καὶ στὰ δύο χωριά τῆς Τήλου²⁴ καὶ γιατί τελικὰ βρέθηκε τὸ Κατάστιχο στὸ νησί²⁵.

Ἀνάμεσα στοὺς δανεισμοὺς στοὺς ὁποίους προβαίνει ἡ Ἀδελφότητα, οἱ πιὸ ἐνδιαφέροντες εἶναι ὅσοι συνάπτονται μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τοῦ νησιοῦ καὶ τὶς Δημογεροντίες. Οἱ σημειώσεις στὸ Κατάστιχο ἀναφέρουν ἀξιόλογα δάνεια ποὺ αὐξάνουν σημαντικά τὸ κεφάλαιο τῆς Ἀδελφότητος, ἐξ αἰτίας τῶν τόκων ποὺ ἀποφέρουν. Ἀπὸ τὶς σκόρπιες κατα-

22. Βλ. πρὶν, τὴ σημείωση 19.

23. Πρόκειται γιὰ τὸν *Γρηγόριο Χαέ*, γιὰ τὸν ὁποῖο περισσότερα βλ.: Χάρης Κουτελάκης, *Ἀγίος Παντελεήμονας Τήλου*, Ἀθήνα 1985, σ. 133 (β' ἔκδοσις).

24. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀντιπροσώπου στὸ Μικρὸ Χωριὸ εἶναι εὐγλωττὴ ἡ μαρτυρία μιᾶς ἀπόδειξης μὲ χρονολογία 2.2.1910. Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλιῶν», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 16-17.

25. Τὸ Κατάστιχο ἦδη βρισκόταν στὴν Τήλο τὸ 1909, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὸ φ. 44, ὅπου ὁ ταμῖας-ἐκπρόσωπος τῆς Ἀδελφότητος στὴν Τήλο σημειώνει: «1909 10βρίου 26 ἔλαβα μετρητὰ ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Κωνσταντάκη ἀπὸ τῆς ἐν ναζλίῳ Ἀδελφότητος, χρήματα γρ. 339,10». Βλ. ἐδῶ τὴ σημείωση 30.

γραφές των ταμιών αναφέρω όσες εντόπισα κατά έτη και κατά άρχές (πολιτικές και εκκλησιαστικές):

Λογαριασμός Δημογεροντίας Τήλου – Μεγάλο Χωριό

Φ. 24: «28 9βρίου 1903 έστάλησαν εις την Δημογεροντίαν Τήλου λίρες Τουρκίας είκοσι πέντε (25), γρ. 3.087,20». 'Η ίδια καταγραφή αναφέρεται και στο φ. 49^v.

Φ. 46^v: «1904 Μαρτίου 24 δάνειον παρά των αντιπροσώπων κ.κ. Βεργή, Μ. Χρηστοφόρου και Π. Συριανού 25 λίρες οθωμανικές και παράδες 121, γρ. 3.025. Διαφορ. νομισμ. Ναζλί - Τήλου γρ. 50 σύν έτήσιος τόκος 12% γρ. 369, σύνολον γρ. 3.444 Πληρωτέα διά γραμματίου κατά τὰ τέλη τρέχοντος Αύγούστου²⁶».

Φ. 46^v: «1905 Μαρτίου 24 δάνειον παρά των αντιπροσώπων της 'Αδελφότητος 25 λίρες οθωμ. και λιανά, γρ. 3.075 σύν έτήσιος τόκος²⁷ 12% σύνολον 3.444».

Φ. 46^v: «1906 'Απριλλίου δάνειον παρά των αντιπροσώπων της έν Ναζλίω 'Αδελφότητος λίρας 25, γρ. 3.025 τόκος ένός έτους πρὸς 12% σύνολον 3.388²⁸».

Φ. 37: «Κοινότης Μεγάλου Χωρίου, άνευ γραμματίου γρ. 1.000²⁹».

Φ. 37^v: «Γραμμάτια και τρεχούμενοι Λογαριασμοί: 'Αριθμ. 18. 'Απόδειξις Δημογεροντίας γρ. 3.388, τῇ 27 Μαρτίου 1911³⁰». Φαίνεται ότι τὸ

26. Στις 22 Αύγ. 1904 ἡ Δημογεροντία ἀποπλήρωσε τὸ χρέος της καταβάλλοντας 14½ εικοσάφραγκα (= 1537 γρ.), 14 λίρες 'Αγγλίας (= 1862 γρ.) και 2 Μεζήτια (= 45 γρ.). Φ. 47.

27. 'Η Δημογεροντία ἀποπλήρωσε έντός τοῦ 1905 μόνο τοὺς τόκους τοῦ δανείου. Στὸ φ. 44^v ὁ ταμίας σημείωσε: «Έλαβα 2 λίρας 'Αγγλίας και 6 Μεζήτια ἀπέναντι τῶν τόκων τοῦ δανείου τοῦ 1905 τῆς Δημογεροντίας». Πάντως στὸ φ. 47 καταγράφεται ότι τὰ 3444 γρ. «ἐμβάσθησαν εις τοὺς αντιπροσώπους εις τὰς 18 'Ιαννουαρ. 1906 και ἐξωφλήθη».

28. Τὸ δάνειο ἐξοφλήθηκε στίς 11 Σεπτεμβρίου 1906 μετὰ την καταβολὴ 25 λιρῶν οθωμανικῶν, 2½ λιρῶν 'Αγγλίας, 1 Μεζήτι και 8 λιανά (φ. 47).

29. Δέν καταχωρίζεται ἡμερομηνία και γι' αὐτὸ δέν εἶμαι σίγουρος ἂν τὸ δάνειο συνάφθηκε πρὶν τὸ 1920, γιατί στὸ φ. 26^v τοῦ Κατάστιχου, μετὰ χρονολογία 1920 και μετὰ ἴδιο μελάνι, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη σημείωση: «Τρεχούμενα Κοινότητος ἐπὶ Ι. Οἰκονόμου γρ. 1000». Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο ποσὸ δανείου ποὺ συνάφθηκε πρὶν ἢ γύρω στὰ 1912 «ἐπὶ Ι. Οἰκονόμου». Διαφορετικά, θὰ ἀναφερόταν τὸ ποσὸ σὲ φράγκα ἢ λίρες 'Ιταλίας και ὄχι σὲ γρόσια, ἀφοῦ οἱ 'Ιταλοὶ ἐγκαταστάθηκαν στὰ Δωδεκάνησα τὸ 1912 και ἐφάρμοσαν τὸ ἱταλικὸ νομισματικὸ σύστημα. Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, «'Αναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 17-18 και σημ. 24.

30. Τὸ 1911 ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιὰ μέλη τῆς 'Αδελφότητος στὸ Ναζλί, ὁ Φίλιππος τοῦ

ποσὸ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει δάνειο 25 λιρῶν Τουρκίας μὲ τὸν τόκο τους, ποὺ καταβλήθηκε «1911 Μαρτίου 26 εἰς τὸν Μουχτάρη», σύμφωνα μὲ τὴν καταχώριση στὸ φ. 43^ν τοῦ Κατάστιχου.

Πάντως ἡ Δημογεροντία εἶχε συνάψει δάνειο καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1911, προφανῶς τὸ 1910. Δὲν ἔχει καταχωρισθεῖ στὸ Κατάστιχο ἡ δανειοδότηση, ἀλλὰ γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὶς σημειώσεις στὰ φ. 42^ν καὶ 44, ὅπου ὁ ταμίας σημείωσε: «1911 Μαρτίου 6 μετρητὰ ληφθέντα ἐκ κοινοτικοῦ δανείου 4.409 γρ. ἀπὸ μουχτάρη Ἰ. Γ. Οἰκονόμου. Τόκοι κοινότητος 363».

Αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία ἀναλυτικὴ καταγραφὴ δανειοδότησης τῆς Δημογεροντίας Τήλου μέχρι τὸ 1921 ποὺ παύουν νὰ καταχωρίζονται οἱ λογαριασμοὶ στὸ Κατάστιχο τῆς Ἀδελφότητος Ναζλίου. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι στὰ 10 αὐτὰ χρόνια (1912-1921) ἡ Ἀδελφότητα ἔπαυσε νὰ δανειοδοτεῖ τὴ Δημορχία, εἴτε γιατί ἐξαντλήθηκαν τὰ ταμειακὰ ἀποθέματα εἴτε γιατί ἡ Δημορχία δὲν εἶχε ἀνάγκη. Τὸ πιθανότερο εἶναι οἱ καταχωρίσεις νὰ ἔγιναν σ' ἓνα νέο βιβλίο μὲ ἐπικεφαλίδα: «Βιβλίο Ἀντιγραφῆς Πράξεων», τὸ ὁποῖο «ἄνοιξε» ἡ Δημορχία ὡς «Βιβλίο Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς» στίς 14 Ἰουνίου 1920, ἀλλὰ ποὺ ἦταν ἀρχικὰ (πρὶν πάρει τοὺς δύο προαναφερόμενους τίτλους) ἓνα Κατάστιχο 304 σελίδων, μέσα στὸ ὁποῖο γινόταν ἡ ἐκκαθάριση καὶ ἀναγραφόταν ἡ διαχείριση τῆς περιουσίας «τῆς τῶν Τηλίων Ἀγαθοεργοῦ Ἀδελφότητος Ναζλίου»³¹.

Δανειοδότηση Δημογεροντίας Μικροῦ Χωριοῦ

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ δανειοδότηση τῆς Δημογεροντίας τοῦ Μικροῦ Χωριοῦ, τὸ Κατάστιχο δὲν παρέχει παρὰ μόνο μία εἰδηση. Στὸ παράφυλλο τοῦ τέλους, ὁ διαχειριστὴς σημειώνει μὲ μπλὲ μελάνι: «9 Φεβρουαρίου ἐν τῇ κοινότητι Μικροῦ Χωρίου γρ. 1000».

Γνωρίζουμε βέβαια τὴν περίπτωση δανειοδότησης στίς 2 Φεβρουαρίου 1910 μὲ 400 γρόσια³².

παπα-Ἰωάννου Δ. Καμμά, τὸν ὁποῖο εἶδαμε στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ 1899 νὰ κατὰβάλλει συνδρομὴ 110 γρ., εἶναι στὴν Τήλο δημογέροντας. Μὲ πρωτοβουλία του συγκαλεῖται τὸ δημορχιακὸ συμβούλιο μόλις 2 μέρες μετὰ τὴν καταγραφὴ τοῦ χρέους τῶν 3388 γρ., δηλαδὴ στίς 29 Μαρτίου 1911, μὲ θέμα «περὶ ἀνασυστάσεως τῆς τῶς ἐφοροεπιτροπῆς τῆς τῶν Τηλίων ἀγαθοεργοῦ ἀδελφότητος, τὴν τῶς ἐδρεύουσαν ἐν Ναζλίφ...». Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 17, καὶ τὴ σημείωση 23.

31. Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, *ὁ.π.*, σ. 32, τὴ σημείωση 30.

32. Στὸν ἴδιο, *ὁ.π.*, σ. 16-17.

Δανειοδότηση ναού Ταξιαρχών

Ὁ ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν, ὁ ὁποῖος ἀνηγέρθη τὸ 1827 καὶ ἀποτελεῖ τὴν καθέδρα τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ³³, εἶχε καὶ κτηματικὴ περιουσία³⁴, τῆς ὁποίας τὰ εἰσοδήματα δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ νὰ καλύψουν τὶς ἀναφυόμενες κάθε φορὰ ἀνάγκες. Ἐτσι, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ ἀναγκαζόταν ὄχι μόνον νὰ διενεργεῖ ἐράνους, ἀλλὰ καὶ νὰ δανεῖζεται χρήματα. Ὑπάρχουν εἰδήσεις γιὰ λήψη δανείων ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα τῆς Τηλίου³⁵ στὸ παρελθόν. Ἀντίθετα, οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὸ Κατάστιχο τῆς Ἀδελφότητος Τηλίων τοῦ Ναζλίου εἶναι μόνον δύο.

Ἡ μία βρίσκεται στὸ φ. 37, ὅπου ὁ ταμίας σημειώνει: «Ἱερὰ Ἐκκλησία Ταξιαρχῶν, ἄνευ γραμματίου γρόσια 137,50». Πρόκειται γιὰ δάνειο ποῦ συνάφθηκε στὰ 1911.

Ἡ ἄλλη εἰδηση ἔχει καταγραφεῖ στὸ φ. 42 μὲ χρονολογία 1915, «8βρίου 13», ὅπου ὁ ταμίας σημειώνει: «Νικόλαος Μανικάτος ἔλαβεν διὰ τὸν Ἀρχιστράτηγον 26 Φράγκα = Γρόσια 137,20».

Δανειοδότηση μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονα

Συγκεντρωμένες μαρτυρίες γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς μονῆς μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς σὲ μελέτη ποῦ πρόσφατα ἐκδόθηκε³⁶. Οἱ εἰδήσεις, πολλὰ καὶ ποικίλες, ἀντλήθηκαν ἀπὸ διάφορες πηγές. Ὡστόσο δὲν εἶχε ἐντοπιστεῖ ἀκόμα τὸ Κατάστιχο τῆς Ἀδελφότητος Τηλίων Ναζλίου, οἱ εἰδήσεις τοῦ ὁποίου εἴτε ἐπιβεβαιώνουν εἴτε πλουτίζουν περισσότερο καὶ διαφωτίζουν τὶς κατὰ καιροὺς σχέσεις τῶν καλογήρων μὲ τοὺς Τηλιακοὺς τῆς διασποράς.

Στὰ 1899 ἡ Ἀδελφότητα προσέφερε στὸ μοναστήρι 2.250 γρ.³⁷. Τὸ 1903, «9βρίου 28», δάνεισε «εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν Ἁγίου Παντελεήμονος γρ. 1.474» (φ. 24).

Τὴν ἴδια χρονιά (1903, Νοεμβρίου 28) ὁ ταμίας Νικόλαος Ἰ. Μανικατίδης, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἀδελφότητος στὸ νησί, παρέλαβε 4.000 γρ. γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα (φ. 49).

33. Χάρης Κουτελάκης, *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο νήσου Τήλου*, Ἀθήνα 1979, σ. 168.

34. Τοῦ ἴδιου, *Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Τήλου*, Ἀθήνα 1982, σ. 16.

35. Βλ. σχετικὰ τὸ χφ. μὲ τίτλο: *Ταμεῖον Ἐκκλησιῶν*, σ. 86. Ἀφορὰ τοὺς ναοὺς τοῦ Ταξιάρχου καὶ τῆς Θεοτόκισσας Μεγάλου Χωριοῦ.

36. Χάρης Κουτελάκης, *Ἅγιος Παντελεήμονας Τήλου*, Ἀθήνα 1985 (β' ἐκδοση), σ. 39-57.

37. Τοῦ ἴδιου, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 16.

Στὸ φ. 36 ἔχει καταχωρισθεῖ ἰδιαίτερη μερίδα γιὰ τὸ μοναστήρι, ὅπου σημειώνεται: «Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος, γραμματίον ὑπὸ ἡμερομηνίαν [δὲν ἀναφέρεται³⁸] γρόσια 3.000. ἀνευ γραμματίου γρ. 881».

Στὸ φ. 51^ν, μὲ χρονολογία 1913, Ἰουλίου 29, ὁ ταμίας σημειώνει: «ἐλάβαμεν ἀπὸ Ἡγούμενον γρ. 212». Βέβαια δὲν γνωρίζω, ἂν τὸ δάνειο ἀφορᾷ προσωπικὰ τὸν ἡγούμενο ἢ ὅλο τὸ μοναστήρι γιὰ τὸ ὅποιο ὁ ἡγούμενος ἐνεργεῖ ὡς ἐκπρόσωπος. Πάντως ἡ καταβολὴ τοῦ χρέους στίς 29 Ἰουλίου πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὸ τέλος τοῦ πανηγυριοῦ τοῦ μοναστηριοῦ (ἐορτάζει 27 Ἰουλίου) καὶ μὲ τὴν καταμέτρηση τῶν ἐσόδων. Γεγονὸς ὡστόσο εἶναι, ὅτι στίς 21-4-1944 ὑπῆρχαν ἀκόμη 28 ἀνεξόφλητα γραμμάτια ἀξίας 17.063,50 γροσίων ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀδελφότητος Ναζλίου, τὰ ὅποια περιήλθαν, μὲ κοινὴ ἀπόφαση τῶν κατοίκων τῆς Τήλου, στὴν μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα³⁹.

Βεβαίως θὰ πρέπει, μαζὶ μὲ τὰ γραμμάτια, νὰ περιήλθε στὸ μοναστήρι, στὴν Δημαρχία ἢ σὲ κάποια ἄλλη ἀρχὴ καὶ τὸ ταμειακὸ ὑπόλοιπο τῆς Ἀδελφότητος, ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν ἀναφέρεται πουθενά ἀπ' ὅσα μπορῶ νὰ γνωρίζω. Πάντως, μέχρι τὸ 1923 ποὺ ὑφίσταται ἡ τελευταία καταγραφὴ, στὸ Κατάστιχο σημειώνονται τὰ ἐξῆς ποσά:

Ἔτος 1911

Ἔτος 1920

Γρ. 1924 (φ. 37^ν)

Γρ. 27.130,25 (φ. 25-26^ν)

Πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι τὰ χρονικὰ κενὰ ἀπὸ τὸ 1912 μέχρι τὸ 1920 καὶ ἀπὸ τὸ 1921 μέχρι τὸ 1923 καλύπτονται μὲ καταγραφὲς χρεῶν διαφόρων προσώπων πρὸς τὴν Ἀδελφότητα. Ἡ ἔλλειψη ἐτήσιου ἀπολογισμοῦ καὶ ἡ καταγραφὴ τοῦ ταμειακοῦ ὑπόλοιπου πρέπει νὰ καταλογιστεῖ στὴν ἀκαταστασία τοῦ ταμῖα ἢ στὴν πλημμελὴ ἀσκηση τῶν καθηκόντων τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς. Βέβαια δὲν ἀποκλείεται νὰ τηροῦσαν ἰδιαίτερο βιβλίον, ὅπως πιὸ πρὶν σημειώθηκε.

Οἱ λίγες ἀναφορὲς γιὰ τὰ πιὸ πάνω διαστήματα ἀφοροῦν δάνεια πρὸς τοὺς Τηλιακοὺς, *Παντελῇ Ἰ. Συριανὸ* (7.250 γρόσια τὸ 1919, ποὺ τὰ ἐξόφλησε τὸ 1921 μὲ τὴν καταβολὴ 1.370 δρχ. καὶ 80 ἰταλικῶν φράγκων), *Σταμάτιο Ν. Χριστοφόρου* (86 δρχ., ποὺ τὶς ἐξόφλησε ἐντὸς ἑπταμήνου

38. Ἀπὸ τίς ἄλλες καταγραφὲς φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἔτος 1911. Ἄρα τὸ γραμμάτιο ἀφορᾷ δανειοδότηση προγενέστερου ἔτους.

39. Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 37.

μαζί με τούς τόκους, την 1η Νοεμβρίου 1921), *Ἀχιλλέα Χ" Μιχαήλ* (700 γρόσια, στίς 11 Μαρτίου 1923) καὶ *Βασ. Κάτρη* (270 ἰταλικά φράγκα), ποὺ καταβλήθηκαν στίς 22 Ἰουλίου 1923 ἀπὸ χρέος τῆς 11ης Σεπτεμβρίου 1909 (φ. 36 καὶ 39).

Τὸ Κατάστιχο τῆς Ἀδελφότητας Τηλίων Ναζλίου δὲν παρέχει καμμία πληροφορία γιὰ τὸ πὼς ἀποφασίστηκε ἡ ἴδρυσή της οὔτε ἀναφέρει κάτι σχετικὸ μὲ τὴν ὑπαρξή καταστατικοῦ. Μερικὲς φορές ὁ ταμίας, ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν δύο ἐννοιῶν, δηλαδὴ τοῦ *Κατάστιχου* ἢ τοῦ *Κατάλογου εἰσφορῶν* καὶ τοῦ *Καταστατικοῦ*, ἀναφέρει τὴν πρώτη ἐννοια μὲ τὸν ὄρο «Καταστατικό» (φ. 26, 27, 38, 43, 46).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ λίγες ἀναφορές, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε μὲ κάποια προσέγγιση, ποιά ἦταν τὰ λειτουργικὰ ἐξόδα τῆς Ἀδελφότητας, καθὼς καὶ τὶς ἑκτακτες δαπάνες της.

Στὸ φ. 1, μὲ χρονολογία 9 Νοεμβρίου 1895, ὁ ταμίας σημειώνει: «Ἐπληρώσαμεν ἀπὸ τὰ συναχθέντα χρήματα διὰ ἑκτακτον ἐνίσχυσιν διὰ Πολυχρόνιον Α. μαστρογεωργίου διὰ ἐξόδων του μετρητὰ γρ. 121». Στὸ ἴδιο φύλλο, μὲ χρονολογία «Σεπτέμβριος 1896», σημειώνεται: «Ἐπληρώσαμεν εἰς Μητροπολίτην Ρόδου Κων/τίνον διὰ τὸ συγχωρητήριον⁴⁰ γρόσια 601,20. Αὐθμερὸν ἐπληρώσαμεν διὰ σφραγίδα⁴¹ γρόσια 51».

Ἀπὸ τὸ 1896 μέχρι τὸ 1911 δὲν ἀναφέρονται στὸ Κατάστιχο τὰ ἐξόδα ποὺ εἶχε ἡ Ἀδελφότητα. Ἀπὸ τὸ φ. 41^ν καὶ 43^ν γίνεται φανερό ὅτι αὐτὰ ἀφοροῦσαν μικροχρέη της πρὸς διαφόρους Τηλιακοὺς καὶ κυρίως ἀγορὰ *χαρτοσήμων*, ἀπαραίτητων γιὰ τὴν ἐπικύρωση πωλητηρίων γιὰ κτήματα καὶ ἀμπέλια ποὺ οἱ δανειζόμενοι παραχωροῦσαν, ἀδυνατοῦντες νὰ ἐξοφλήσουν τὰ χρέη τους.

Πρέπει ὁμως νὰ σημειώσουμε δύο ἀκόμη καταχωρίσεις τοῦ ταμία, ποὺ δείχνουν πόσο ὀριμη ἦταν ἡ Ἀδελφότητα. Ἡ μία ἀγορὰ τὴν ἀγορὰ *πουλίων* γιὰ τὸ τάβλι⁴², πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι κάποιον ἰδιαίτερο χῶρο ἢ κάποιον συγκεκριμένο καφενεῖο⁴³ τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ τῆς Τήλου, ἡ Ἀδελφότητα τὸ χρησιμοποιοῦσε ὡς λέσχη γιὰ τὰ μέλη της.

40. Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο νήσου Τήλου*, Ἀθῆναι 1979, σ. 171. Τὸ «συγχωρητήριον» ἐκδόθηκε στίς 13 Νοεμβρίου τοῦ 1895.

41. Δυστυχῶς πούθενά δὲν ἐντόπισα τὸν τύπο αὐτῆς τῆς σφραγίδας.

42. «1910 9βρίου. διὰ πούλλια γρόσια 3,30» (φ. 43^ν).

43. Ὑπῆρχε τὸ ἀντίστοιχο παράδειγμα τῆς Ἀδελφότητας Ὀμόνοια. Βλ.: Χάρης Κουτελάκης, «Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων – Ἀγαθοεργεῖς ἀδελφότητες ΝΑΖΛΙ καὶ ΟΜΟΝΟΙΑ», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, Ζ' (1979), σ. 23, 33, 37.

Ἡ ἄλλη, μὲ χρονολογία 7-12-1911, ἀναφέρεται στὴν ἀγορὰ «εἰς ἐφημ. *Ἱατρικὴ*, γρῶσια 662». Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν ἐβδομαδιαία *Ἱατρικὴ ἐφημερίδα*⁴⁴ ποὺ ἐκδιδόταν στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ 1858. Μιὰ ἀκόμη, ἡ *Ἱατρικὴ ἐφημερίς τοῦ Στρατοῦ*, ἀποκλείεται, γιατί ἡ κυκλοφορία της διεκόπη ἤδη στὰ 1897, ἐνῶ ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ἀγορὰ ἱατρικῆς ἐφημερίδας ἀπὸ τοὺς Τηλιακοὺς καταγράφηκε μὲ χρονολογία 1911 (φ. 41'). Πάντως τὸ μεγάλο κόστος σημαίνει ἴσως ὅτι ἀγοράστηκε ὅλη ἡ σειρά, πιθανότατα γιὰ τὴν ἐνημέρωση τοῦ τοπικοῦ κοινοτικοῦ ἱατροῦ.

Μὲ τὴν παρουσίαση τοῦ Κατάστιχου τῆς Ἀδελφότητος Ναζλίου, ποὺ συμπληρώνει τὴν πρόδρομη ἀντίστοιχη μελέτη μας⁴⁵, ἐλπίζουμε ὅτι διαγράψαμε μὲ ἀδρὲς γραμμὲς τὸ πλαίσιο μιᾶς λαμπρῆς πορείας τῶν λιγοστών κατοίκων ἐνὸς ἑλληνικοῦ νησιοῦ, τοῦ ὁποίου ζωτικὸς χώρος ἐθεωρεῖτο πάντοτε ἡ Μ. Ἀσία. Παράλληλα αἰσθανόμαστε ἱκανοποιημένοι, γιατί μπορέσαμε νὰ φέρουμε στὸ φῶς τὴ δράση ἐνὸς ἀπὸ τὰ παλαιότερα σωματεῖα στὸν χῶρο τῆς Δωδεκανήσου. Βέβαια ἡ τελευταία λέξη γιὰ τὸ Ναζλί δὲν ἔχει εἰπωθεῖ. Ἐλπίζουμε πάντοτε στὸν ἐντοπισμὸ ἄλλων βιβλίων, ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν τὴν χωρὶς ἐλλείψεις ἀνασυγκρότηση τῆς ἱστορίας τῆς Ἀδελφότητος.

Ἀθήνα, Αὐγούστος 1985.

44. Βλ. πρόχειρα: *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια Δρανδάκη*, στὸ ὁμώνυμο λήμμα.

45. Χάρης Κουτελάκης, ὁ.π.